GENDER STEREOTIPLARI VA ULARNING AYOLLARNING IJTIMOIY MAVQEIGA TA’SIRI

Nodira Xudoyberganova
QR To‘rtkul tumani IIB JXX HQB
Xotin- qizlar masalalari bo‘yicha katta inspektor, leytinant
nodiraxudayberganova@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur tezisda gender stereotiplarining mazmun-mohiyati, ularning shakllanish omillari hamda ayollarning jamiyatdagi ijtimoiy mavqei, ta’lim olishi, kasbiy faoliyati va qarorlar qabul qilish jarayonlaridagi ishtirokiga ta’siri tahlil qilinadi. Gender stereotiplarining oilaviy munosabatlar, mehnat bozori, ta’lim tizimi va ommaviy axborot vositalarida namoyon bo‘lish xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, gender tengligini ta’minlashning huquqiy asoslari, xususan, O‘zbekiston Respublikasining qonunchiligida belgilangan kafolatlar hamda xalqaro huquqiy me’yorlarning ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Gender stereotiplarini kamaytirish, ayollarning ijtimoiy faolligini oshirish va teng imkoniyatlarni ta’minlashga qaratilgan takliflar ilgari suriladi.*

Kalit so‘zlar: *gender, gender stereotiplari, gender tengligi, ayollar huquqlari, ijtimoiy mavqe, diskriminatsiya, ijtimoiy munosabatlar, gender madaniyati, ijtimoiy adolat.*

Zamonaviy jamiyat taraqqiyotida inson huquqlari, ijtimoiy adolat va teng imkoniyatlarni ta’minlash masalalari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, xotin-qizlarning jamiyat hayotidagi o‘rni, ularning ta’lim olish, kasb tanlash, iqtisodiy mustaqillikka erishish, davlat va jamiyat boshqaruvida ishtirok etish imkoniyatlari gender tengligi masalasining dolzarbligini belgilaydi. Ayollarning huquqiy jihatdan teng imkoniyatlarga ega bo‘lishi bilan bir qatorda, ushbu imkoniyatlardan amalda foydalanishiga to‘sqinlik qiluvchi ijtimoiy va madaniy omillarni ham o‘rganish zarur.

Shunday omillardan biri gender stereotiplaridir. Gender stereotiplari jamiyatda ayollar va erkaklarga nisbatan shakllangan, ularning xulq-atvori, qobiliyati, vazifalari va ijtimoiy rollari haqidagi umumlashgan tasavvurlar majmuasidir. Masalan, ayolning asosiy vazifasi oilaga g‘amxo‘rlik qilish, erkakning vazifasi esa oilani moddiy ta’minlashdan iborat, degan qarashlar gender stereotiplarining keng tarqalgan ko‘rinishlaridan hisoblanadi. Bunday tasavvurlar ayrim hollarda ijtimoiy munosabatlarning tabiiy qismi sifatida qabul qilinsa-da, ular shaxsning individual qobiliyati va tanlov imkoniyatlarini cheklashi mumkin.

Gender stereotiplarining shakllanishida bir nechta muhim omillar ishtirok etadi. Birinchidan, oilaviy tarbiya jarayonida bolalarga nisbatan turlicha talab va kutilmalarning qo‘yilishi gender rollarining dastlabki shakllanishiga sabab bo‘ladi. Masalan, qiz bolalarga ko‘proq uy yumushlari va parvarish vazifalarini o‘rgatish, o‘g‘il bolalardan esa mustaqillik va tashabbuskorlikni kutish ijtimoiy rollarning farqlanishiga olib kelishi mumkin.

Ikkinchidan, ta’lim tizimi ham gender qarashlarining shakllanishiga ta’sir ko‘rsatadi. Darsliklarda ayollar va erkaklarning faqat an’anaviy kasbiy yoki oilaviy rollarda tasvirlanishi o‘quvchilarning kelajakdagi kasb tanlovi va ijtimoiy imkoniyatlar haqidagi tasavvurlariga ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli ta’lim mazmunida ayollar va erkaklarning turli sohalardagi faoliyati, ilm-fan va jamiyat taraqqiyotiga qo‘shgan hissasini xolis yoritish muhimdir.

Uchinchidan, ommaviy axborot vositalari va raqamli kommunikatsiya platformalari gender stereotiplarini tarqatish yoki ularni o‘zgartirishda muhim vosita hisoblanadi. Reklama, kino, televideniye va ijtimoiy tarmoqlarda ayol obrazining biryoqlama namoyon etilishi jamiyatda mavjud qarashlarni mustahkamlashi mumkin. Aksincha, ayollarning ilm-fan, siyosat, tadbirkorlik va boshqa sohalardagi faoliyatini keng yoritish ijtimoiy tasavvurlarni boyitishga xizmat qiladi.

2024-yilda *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior* jurnalida chop etilgan M. E. Heilman, S. Caleo va F. Manzi tadqiqotida ham gender stereotiplari ayollarning kasbiy faoliyatiga salbiy

ta’sir ko‘rsatishi, ularning kompetensiyasiga nisbatan noto‘g‘ri baholar va mehnat munosabatlaridagi kamsitish holatlarini kuchaytirishi mumkinligi tahlil qilingan. Mualliflar, xususan, rahbarlik va qat’iy qaror qabul qilish talab etiladigan lavozimlarda ayollarga nisbatan shakllangan stereotipik qarashlarning ta’siriga e’tibor qaratadilar.

Gender stereotiplarini bartaraf etish masalasi xalqaro huquqiy hujjatlarda ham muhim o‘rin egallaydi. Xususan, Birlashgan Millatlar Tashkilotining 1979-yilda qabul qilingan “Xotin-qizlarni kamsitishning barcha shakllariga barham berish to‘g‘risida”gi konvensiyasi (CEDAW) ayollarning huquq va imkoniyatlarini ta’minlashga qaratilgan asosiy xalqaro hujjatlardan biridir.

Konvensiyaning 5-moddasida ishtirokchi davlatlar erkaklar va ayollarning xulq-atvoriga oid ijtimoiy va madaniy andozalarni o‘zgartirish, jinslardan birining ustunligi yoki ikkinchisining pastligi haqidagi qarashlar hamda stereotipik rollarga asoslangan urf-odat va amaliyotlarni bartaraf etish choralarini ko‘rishi lozimligi belgilangan. Mazkur qoida gender stereotiplarini faqat shaxsiy qarash sifatida emas, balki inson huquqlariga ta’sir ko‘rsatuvchi ijtimoiy muammo sifatida baholash imkonini beradi.

O‘zbekiston Respublikasida ham gender tengligini ta’minlashning huquqiy asoslari mustahkamlangan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 58-moddasida xotin-qizlar va erkaklar teng huquqli ekanligi, davlat ularga jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda hamda ijtimoiy hayotning boshqa sohalarida teng huquq va imkoniyatlarni ta’minlashi belgilangan.

Shuningdek, 2019-yil 2-sentabrda qabul qilingan O‘RQ-562-sonli “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun gender tengligini ta’minlashning muhim normativ-huquqiy asoslaridan biridir. Mazkur qonunda xotin-qizlar va erkaklarning shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarini amalga oshirishda tenglik kafolatlari, jins bo‘yicha kamsitishga yo‘l qo‘ymaslik hamda teng imkoniyatlarni ta’minlash tamoyillari belgilangan.

Qonunchilikda belgilangan ushbu normalar gender tengligini faqat

deklarativ tamoyil sifatida emas, balki amaliy jihatdan ta’minlanishi lozim bo‘lgan huquqiy vazifa sifatida talqin qilish imkonini beradi. Biroq huquqiy kafolatlarning samaradorligi ularning jamiyatdagi ijtimoiy ong, ta’lim, oilaviy munosabatlar va mehnat amaliyotida qay darajada ro‘yobga chiqishiga ham bog‘liq.

Xulosa qilib aytganda, gender stereotiplari jamiyatda tarixan shakllangan ijtimoiy-madaniy qarashlar tizimi bo‘lib, ular ayollar va erkaklarning ijtimoiy rollari, imkoniyatlari hamda faoliyat doirasiga ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, ayollarga nisbatan shakllangan cheklovchi stereotiplar ularning ta’lim olish, kasbiy rivojlanish, iqtisodiy mustaqillikka erishish va boshqaruv jarayonlarida ishtirok etish imkoniyatlarini toraytirishi mumkin.

Gender tengligini ta’minlash faqat qonunchilikda teng huquqlarni belgilash bilan cheklanmaydi. Bu jarayon jamiyatdagi stereotipik qarashlarni qayta ko‘rib chiqish, ta’lim va tarbiya tizimini takomillashtirish, mehnat munosabatlarida adolatli sharoit yaratish hamda oilada umumiy mas’uliyat tamoyilini rivojlantirishni ham talab etadi.

Shu nuqtayi nazardan, gender stereotiplariga qarshi kurashish ayollarning ijtimoiy mavqeini mustahkamlash bilan bir qatorda, butun jamiyatning inson kapitali, intellektual salohiyati va ijtimoiy taraqqiyotini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayollarning qobiliyati va imkoniyatlarini jinsga oid oldindan shakllangan tasavvurlar asosida emas, balki ularning bilim, malaka va individual salohiyatiga ko‘ra baholash adolatli jamiyatni shakllantirishning muhim shartidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023. – 58-modda.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-sentabrdagi O‘RQ-562-sonli “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni.
3. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW). United Nations, 1979.

4. Heilman, M. E., Caleo, S., & Manzi, F. (2024). Women at Work: Pathways from Gender Stereotypes to Gender Bias and Discrimination. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 11, 165–192.
5. United Nations. (2015). *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. New York: United Nations.
6. World Economic Forum. (2024). *Global Gender Gap Report 2024*. Geneva: World Economic Forum.
7. UN Women. *Gender Equality and Women's Empowerment*. United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women.